

भरतीची लाट

ना. सी. फडके

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

भरतीची लाट : ना. सी. फडके

© सुरक्षित

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंत प्रिंटर

आवृत्ती

२२ ऑक्टोबर, २०१३

किंमत

₹ १५०/-

भरतीची लाट

“आता माझं ऐकतीस नि घरला येतीस का मी जाऊ आपला एकला ?”

असं म्हणून किसन आपल्या पुढ्यातली पाटी उचलायसाठी वाकू लागला. परंतु गजरीनं त्याला आडवून म्हटलं, “वाईच थांबू या की.”

“थांबू या काय ?” किसन म्हणाला, “तुला खुळबीळ लागलया का काय तरी? आता या रस्त्यानं गाडी जायची न्हाई. सूर्य खाली गेला दिसत न्हायी व्हय तुला?”

सूर्यास्त होत असल्याचं गजरीला दिसत नव्हतं असं कसं होईल ? ज्या पारावर ताज्या पेरूंनी भरलेल्या पाट्या मांडून तिचा भाऊ किसन व ती बसली होती तेथून अगदी नजरेसमोर पश्चिम क्षितिजाला टेकलेल्या आभाळाचा लाल सोनेरी रंग स्पष्ट दिसत होता. पारावरच्या वडाच्या झाडावर व आजूबाजूला मोठ्या वृक्षांवर पक्ष्यांचे लहान मोठे थवे परत येऊन बसत होते, त्यांचा कलकलाटही तिच्या कानांवर पडत होता. आता प्रकाश काही फार वेळ राहणार नाही हे तिला समजत होतं. परंतु पेरूची पाटी उचलून घरी जायची तिची तयारी नव्हती. तिला वाटत होतं, “भाड्याची मोठी मोटार राहो, पण एखादी छोटी खासगी गाडी अजूनही रस्त्यानं जाईल आणि चार आण्यांचे पेरू खपतील.

पाटी उचलून घरी चलण्याबद्दल किसनचा आग्रह सुरू झाल्यापासून तिनं जे तीनचारदा त्याला म्हटलं होतं, तेच आता पुन्हा म्हटलं, “वाईच थांबू या.”

“तू थांब. मी चाललो.” किसन म्हणाला, “आता तुला गिराइक कुटलं मसनवटीतलं येनार हाय व्हय ? बोल, तू येतीस का मी जाऊ ?”

“जा. जा. मी बसनार.”

“बस बस. रातचीबी हतच बस. गाडाव कुटली.”

“बसन बसन बरं. रातचीबी बसन.”

“हा. हा. बस ना. आठ बारा आन्याचं पैसं मातुर आन घरला म्हंजी झालं.”

“नशिब उगाडलं तर आनीन बी. यवडं हिनावतोस कशापायी ?”

किसन अधिक बोलली नाही. त्यानं फक्त जीभ काढून तिला वेडावल्यासारखं केलं आणि आपली पाटी डोक्यावर घेऊन तो चालू लागला.

गजरा एकटी बसली. समोर दूरच्या आभाळाकडे तिनं पाहिलं तो तिथला सोनेरी भडकपणा झपाट्यानं कमी होत होता. उजव्या डाव्या अंगाला तिनं लांबवर दृष्टी टाकली. फक्त एक उघडी बैलगाडी रे रे करीत मोठ्या रस्त्यानं येत असलेली तिला दिसली. तिच्या मनात आलं, आपण एवढ्या हट्टानं थांबलो आहोत खऱ्या, परंतु खरोखरच एखादी मोटार वरच्या किंवा खालच्या अंगानं इतक्यात आली तर ठीक, नाही तर आपली फजिती होणार. आली तर मात्र या किसन्याची चांगलीच जिरवता येईल.... तिनं आपल्या पुढ्यातल्या पाटीकडे पाहिलं. सकाळी पाटीत भरलेल्या त्या फळांचा ताजेपणा आता जरा कमी झाला होता, तरीदेखील ती काही कमी रसरशीत आणि तेजपुंज दिसत नव्हती. या टापूतले पेरू अतिशय प्रसिद्ध होते, आणि मोटारीतून जाणारे येणारे लोक आठ आठ बारा बारा आणे डझन भावानं त्यांची खरेदी करीत ते काही उगीच नव्हे.

सुमारे मैलभर दूर असलेल्या ‘आन्सोली’ नावाच्या छोट्या गावाचा देवीच्या देवळापुढचा उघडा बाजार पेरूच्या पाट्यांनीच बहुतेक भरलेला असे. परंतु उत्तरेच्या बाजूनं आन्सोलीकडे जाणाऱ्या मोटारी आधी या पाराजवळ थांबल्यावाचून राहात नसत. कारण आन्सोलीच्या स्टँडवर गाड्या उन्हातच उभ्या कराव्या लागत, परंतु या ठिकाणी मात्र चांगली गर्द छाया मिळण्यासारखी होती. रस्त्याच्या एका अंगाला मोठी विहीरही होती. आन्सोलीच्या बाजारात मिळणाऱ्या पेरूपेक्षा इथे आलेले पेरू विकत घ्यायला प्रवासी अधिक उत्सुक असत. बाजारात विक्रीला जाण्यापूर्वी सरळ बागवानाजवळून आपल्याला फळं मिळतात या कल्पनेनं ती मंडळी खूष असत व थोडे जास्त पैसे घ्यायचीदेखील त्यांची तयारी असे. इथल्या बागवाल्यांनीही हे

ओळखलं होतं. छोट्या मुलांना पाट्या देऊन ते पारावर बसवीत, व ओरडायला शिकवीत, “झाडावरचे ताजे पेरू !”

किसान आणि गजरी असलं काही ओरडण्याच्या भानगडीत कधी पडत नसत. कोपऱ्यावर एखादी मोटार थांबली की ती दोघं पाटीतले निवडक मोठाले पेरू एकेका हातात घेऊन गाडीपुढे जाऊन उभी राहात असत. फळं खपायला वेळ लागत नसे. गजरीच्या बापाची काही मोठीशी बाग नव्हती. घरामागच्या जमिनीत पेरूचं फार तर पन्नास झाडं त्यानं लावलं असेल. पण त्या जमिनीचा गुण म्हणा किंवा काही म्हणा, फळं असं बचक्यासारखं येई आणि मोहरेदार दिसे की पाहाणाराला एकदम घ्यावसंच वाटे. गजरीच्या आणि किसनच्या पाटीत दिवसाखेरीज फळ सहसा शिल्लक राहात नसे आणि प्रत्येकजण दोन अडीच रुपयांचा गल्ला घरी आणत असे.

पण आजचा दिवस मोठा चमत्कारिक आला होता. रोज दहा वीस भाड्याच्या मोठाल्या मोटारी आणि दहा पंधरा खाजगी छोट्या गाड्या या हमरस्त्यानं जायच्या. परंतु आज एकदेखील गाडी गेली नव्हती की आली नव्हती. पारापुढचा तो कोपरा दिवसाकाठी मधूनमधून पंचवीस वेळा माणसांनी रोज गजबजून जायचा. परंतु आज संबंध दिवस सुना गेला होता. त्या कोपऱ्याला उदास कळा आली होती. खाली वर पसरलेला तो मोठा रुंद रस्ता उजाड दिसू लागला होता. गर्द छायेच्या त्या रम्य जागेला बाहेरच्या जगाशी जोडणाऱ्या नाड्या जणू अकस्मात तोडल्या गेल्या होत्या, अन् रहदारीचं रूधिराभिसरण एकदम बंद झालं होतं. असा विचित्र प्रकार का घडावा ते गजरीला नीटसं कळतलं नव्हतं. कावर जमलेली माणसं बोलत होती की पेट्रोलच्या दराबद्दल सरकारशी काही भांडण निघाल्यामुळं पंपवाल्यांनी आणि मोटारवाल्यांनी संप केला होता. ती त्यांची बोलणी गजरीला ऐकू आली होती, परंतु त्यांचा नीटसा उलगडा तिच्या अडाणी मनाला करता आला नव्हता. पेट्रोल तेलाचं भांडण काय असू शकतं, आणि भांडण निघालं तर संप केल्यानं त्याचा निकाल कसा लागू शकतो याचा तिला काहीच तर्क करता येत नव्हता. तिला एकच गोष्ट कळत होती ती ही की आज फळांनी भरलेली पाटी जशीच्या तशी घरी न्यावी लागणार होती. तसं करणं तिच्या फार जिवावर आलं होतं. म्हणून ती आपल्या भावाशी भांडली होती, व अखेर तो निघून गेला तरी पारावर बसून राहिली होती. तिच्या मनाला

आशा वाटत होती की त्याचा काय नेम, एखादी गाडी येईलही आणि आपल्याला चार आठ आण्यांची तरी विक्री करता येईल....

समोर दूरवर दिसणाऱ्या आभाळाचा रंग भराभर दिसेनासा होऊ लागला. सभोवारच्या झाडांचे बुंधे जास्त काळे दिसू लागले. अगदी सारी आशा डोळ्यांत एकवटून गजरी एकदा वरच्या बाजूला एकदा खालच्या बाजूला रस्त्याकडे दृष्टि टाकू लागली..... आता जर थोड्याच वेळात गाडी आली नाही तर...

तितक्यात वरच्या अंगाला दूरवर धुळीचा लोट उठलेला तिला दिसला, आणि दुसऱ्याच क्षणी प्रकाशाचा मोठा झोत रस्त्यावर पडला ! गाडी येत होती खास !

गजरीचा नेहमीचा क्रम असा असे की कोपऱ्यावर गाडी थांबली म्हणजे मग दोन्ही हातात मावतील तेवढे निवडक पेरू घ्यावयाचे आणि पुढं व्हायचं. परंतु आताची वेळ निकराची होती या कल्पनेचं की काय कोण जाणे, तिनं दोन्ही हातानं पाटी उचलली आणि धूम ठोकली. मोटारच्या दिव्यांचा झोत वेगानं जवळ जवळ सरकत होता. त्या झोतात हातातली पाटी सावरीत गजरा उभी राहिली ती जवळ जवळ रस्त्याच्या मधोमधच !

तशी ती उभी राहिली म्हणून की मोटार हाकणाऱ्याला त्या ठिकाणी थांबावसं वाटलं म्हणून - कदाचित दोन्ही कारणांनी असेल - वेगानं आलेली गाडी ब्रेकचे आवाज करीत उभी राहिली खरी. झगझगीत प्रकाशात सापडलेल्या गजराला गाडीतली माणसं दिसणं शक्य नव्हतं. परंतु जे कोणी गाडीत बसलेले असतील त्यांना ऐकू जाईल एवढ्या मोठ्या आवाजात ओरडून ती म्हणाली, “पेरू घ्या, पेरू! लइ ग्वाड !” प्रकाशाच्या झोतातून पुढे सरकून ती गाडीजवळ आली तेव्हा तिला आढळून आलं की आजपर्यंत पाहिलेल्या मोठ्या किंवा धाकट्या गाड्यांहून निराळ्याच मापाची ही गाडी होती. असली ‘हाफटन’ गाडी तिनं कधी पाहिली नव्हती. गाडीच्या आतल्या बाजूस प्रशस्त जागा होती, पण त्या ठिकाणी दोनच माणसं बसलेली तिला दिसली. गाद्यागिरद्या हांथरून मारे रेलून बसले होते ते दोघ ! त्यातला मोठाल्या झुपकेदार मिशांचा जो गृहस्थ होता त्यानं ड्रायव्हरला विचारलं, “का रे लक्ष्मण ? गाडी का उभी केलीस ?”

एटबाज फेटा बांधलेल्या ड्रायव्हरनं उत्तर दिलं, “ही छोकरी गाडीपुढे आली ना ? बाकी काही बिघडलं नाही. बडे तेजदार पेरू दिसताहेत हिच्याजवळ.”

आत दुसरा एक तरुणसा माणूस बसला होता तो एकदम म्हणाला, “काय पेरू वा वा, बहोत अच्छी बात. लक्ष्मणा चांगले घे ना दोन डझन.” आणि असं म्हणता म्हणता तो स्वतः पडल्या जागेवरून उठून खिडकीजवळ आला.

झुपकेदार मिशावाल्या गृहस्थानं म्हटलं, “हा हा बेट्यांनो घ्या. खायची वस्तू पुढे आल्यावर तुम्ही सोडणार होय ? परंतु झटपट आटप, मुक्कामाला पोहोचपर्यंत फार रात्र होता कामा नये. लक्ष्मणा, किती पल्ला गाठायचा आहे अजून ?”

ड्रायव्हरनं उत्तर दिलं, “सत्तर ऐशी मैलांपेक्षा जास्त नाही. टाईमशीर पोचतो आपण. काळजी नको.”

“ठीक ठीक” असं समाधान व्यक्त करून मिशावाला गृहस्थ खिडकीतून वाकलेल्या तरुणावर ओरडला, “ए बुंदु जल्दी आटप ना. किती वेळ चार पेरू घ्यायला ?”

बुंदु म्हणाला, “चारांनी काय होणार कात ? पेरू असे नामी आहेत की आपणदेखील चार पाच सहज खाऊन टाकाल. दोन डझन घेतलेत.”

“राम राम. दोन डझन ! बुंदु, मी तुला आधाशी डुक्कर नाव दिलं आहे ते खोटं नाही बरं, किती घ्यायचे असतील ते घे, पण आटप. गाडीची खोटी नको करूस.”

खोटी नाही करीत. पण आफत आली आहे. या छोकरीजवळ परचुरण नाही. आणि माझ्याजवळ पाचाखेरीज नोट नाही.”

“नाहीतर देऊन टाक नोट. ती छोकरी दुवा देईल. काल रात्रीच्या बैठकीबद्दल आठशे रुपये मिळाले आहेत ना आपल्याला ? पाच रुपयांची परचुरण कसली मागतोस बेट्या ? देऊन टाक नोट. दिलीस ? शाब्बास ! हं लक्ष्मण, आता जाऊ दे. एकदम फास्ट.”

“हा जी.” असं म्हणून लक्ष्मणनं ब्रेक सोडविला आणि दुसऱ्याच क्षणी गाडी सुरू होऊन वेगानं निघून गेली.

गजरा स्तंभित होऊन पाचाची नोट हातात धरून उभी राहिली. गाडीच्या मागच्या दिव्याखालची लाल पाटी दिसेनाशी होईपर्यंत ती तशीच थांबली, व मग तिचे पाय घराच्या वाटेकडे वळले....

गाडी निघाली ती खूप वेगानं! आणि ती तशी निघाल्यावर मघाच्या पाच दहा मिनिटांच्या मुक्कामात थांबलेले गाडीतल्या त्या व्यक्तीचे विचारही पुन्हा पुढे सुरू झाले.

बुंदु एकीकडे पेरू खात होता आणि एकीकडे दुपारी झोडलेल्या मेजवानीच्या आठवणी व आता मुक्कामाला पोहोचल्यावर काय काय खायला मिळेल त्याच्या कल्पना करीत होता. हिंदुस्थानातील एका नामांकित तबलिया म्हणून ज्या त्याच्या हातांनी त्याला कीर्ती मिळवून दिली होती, ते खाद्यपेयांवरही तो मोठ्या खुशीनं चालवीत असते. आपल्या वाद्याचा जितका त्याला शोक होता तितकाच हरत-हेच्या पक्वान्नांचा होता. लहानपणापासून त्यानं खूप तालीमबाजी करून शरीर कमावलं होतं, आणि या जगात माणसानं भरपूर खायला प्यायला पाहिजे, नाही तर आयुष्यात मजा ती काय, असं त्याचं तत्त्वज्ञान होतं. खाण्यापिण्याप्रमाणेच त्याला कपड्यालत्यांचाही षोक होता आणि त्याच्या कमावलेल्या शरीराला कोणताही पोषाख शोभून दिसत असे. त्याचे वस्ताद-म्हणजे मोठाल्या झुपकेदार मिशांचे ते गृहस्थ- हरीप्रसाद त्याला चेष्टेनं 'अधाशी डुक्कर' म्हणत असत त्याचा राग येत नसे. तो नम्रपणानं त्यांना म्हणे, "पण वस्ताद, खूप खात नाही ते माणूस कसलं ? आणि आपणच सांगा, असं भरपूर खाल्ल्याशिवाय सहा सहा घंटे आपली साथ मला करता येईल काय ? आपली साथ म्हणजे काय चेष्टा आहे ?" या त्याच्या उत्तरावर हरिप्रसाद म्हणत, "बरं बरं. खा लेका हवं तेवढं." त्याच्या अधाशीपणाबद्दल हरिप्रसाद त्याची नेहमी थड्या करीत, परंतु त्या थड्यातही कौतुकाचा स्वर असे ही गोष्ट बुंदुला माहीत होती. त्याच्या साथीवर ते खूष होते. आज जवळ जवळ दहा वर्षं तो त्यांच्या संगतीत होता. त्यांच्याकडे येण्याच्या आधी त्यानं गुरूकडे तबल्याचं अध्ययन केलं होतं. परंतु नखरेदार संगत कशी करावी हे हरिप्रसादांनीच त्याला शिकविलं होतं. हरिप्रसाद मूळचे पखवाजिये म्हणून प्रख्यात होते. पुढे त्यांनी सतार हाती घेतली व त्या वाद्यावर अफाट मेहनत केली. ते मूळचे पखवाजिये असल्यामुळे त्यांच्या सतार वाजविण्यात इतर वादकांच्या ठिकाणी क्वचित् दिसून येणारा असा एक निराळाच स्वतंत्र ढंग आला होता. त्यांची संगत करणं म्हणजे चेष्टा नव्हती. ते आड लयीत फिरू लागले की मुख्य लयीवर नजर राखता राखता डोळ्यांपुढे अंधारी येण्यासारखी होती. आणि ते जलद लयीत वाजवू लागले की साधा स्वच्छ दाणेदार ठेका धरता

धरता खांदे भरून येत असतं, मनगटं शिणून जात असत, बोटं तुटणारसं वाटू लागत असे. परंतु ही सारी करामत आता बुंदुच्या अंगवळणी पडली होती. कारण गेली सहा वर्षं तो हरिप्रसादांची संगत करीत होता... पहिली चार वर्षं त्यांनी फक्त त्याला तयार करण्यात घालविली होती आणि मग ते त्याला साथीला घेऊ लागल्यावर त्यानं कसबात झपाट्यानं प्रगती केली होती. आता हरिप्रसादांची सतारीची बैठक त्याच्यावाचून होत नसे. लोक हरिप्रसादांना बोलवताना सांगत, "साथीला बुंदुला घेऊन या हं."

गेल्या तीन-चार वर्षांत हरिप्रसादांचा लौकिक वाढला होता व त्यांना दूरदूरची बोलावणी इतकी येत की शेवटी हरिप्रसादांनी एक 'हाफटन' मोटारच घेऊन टाकली होती. चंबल संस्थानच्या राजाकडे ते दरबारचे तंतकार म्हणून नोकरीला होते आणि त्यांच्या तैनातीला एक मोटार गाडी होती. परंतु किती झालं तरी ती संस्थानी तबेल्यातली गाडी. तिची सदा कोणीतरी रिपेअर करायला हवी असे. हरिप्रसादांच्या राहण्याच्या ठिकाणापासून संस्थानच्या कुलदेवतेच्या देवळापर्यंत त्यांना रोज सकाळी पोचविण्यास आणि तेथून परत आणून पोचविण्याचं काम ती गाडी रोज कसं बसं जिवापाड पार पाडीत असे. हरिप्रसादांच्या तैनातीला संस्थानी गाडी आहे असं लोकांनी म्हणावं एवढीच गाडीची किंमत हरिप्रसाद मानीत असत. चंबलचे राजे त्यांना दरमहा अवघे शंभर रुपये देत असत. परंतु एक रसिक राजाचा तनखा आपल्याला आहे असं लोकांना सांगता यावं म्हणून या लहानशा पगारावर हरिप्रसाद आज दहा वर्षं राहिले होते. इतर संस्थानिकांनी आणि मुंबईच्या काही धनिकांनी त्यांना मोठमोठे पगार देऊ करून बोलावणी धाडली, परंतु चंबलची नोकरी त्यांनी सोडली नाही. ते म्हणत, माझा राजा गरीब आहे परंतु माझ्या गुणांची त्याला कदर आहे. त्याच्या पदरीच मी राहणार, दुसरीकडे जाणार नाही आणि चंबलच्या राजाचा गरीब तनखा जसा त्यांना मोलाचा वाटे, त्याचप्रमाणे राजांनी तैनातीला ठेवलेली जुनी पानी मोटारगाडीदेखील त्यांना वाटे. चंबलच्या राजांची तैनात केवळ मानमरातबासाठी आणि लौकिकासाठी ते करीत. त्यांना खरी मिळकत होत असे ती इतर लोकांपासूनच. सात आठशे रुपये घेतल्यावाचून ते आपल्या सतारवादनाची बैठक करीत नसत आणि त्यांच्या अपूर्व कसबाचा लौकिक आता इतका वाढला होता की एवढी बिदागी घायला राजेरजवाड्यांना आणि मोठमोठ्या पैसेवाल्यांना